IZAĆI IZ SARAJEVA
ILI KAKO JE NASTALA OVA KNJIGA

Prvo i obavezno pitanje Sarajlija koji bi se u ratno doba (a i kasnije) sreli na „slobodnoj teritoriji" bilo je „kad si izašao", a zatim i „kako si izašao". Oni neupućeni, obično bi pitali i „zašto". Nama se to pitanje nije postavljalo.

U početku sam govorila: „neću izaći dok me ne otjeraju". Zatim: „neću izaći s kesom u rukama". Ali kad se Sarajevo izvana, a naročito iznutra, zatvorilo, izaći iz njega postalo je nedostižan cilj, s kesom ili bez nje.

Malo se zna i govori o unutrašnjoj blokadi grada. Naime, čim je proglašeno ratno stanje (još u aprilu) od strane Predsjedništva BiH (čitaj: Alije Izetbegovića), donesene su uredbe o radnoj i vojnoj obavezi, a kasnije je to pretočeno u odluke o ratnom rasporedu svakog pojedinca – svi smo u neku ruku postali vojni obveznici. U fizičkom smislu, uspostavljene linije razgraničenja između srpskih i muslimanskih dijelova grada (a radilo se često o dvije strane ulice ili dvije obale Miljacke) bile su posijane minama i pod budnim okom snajperista i s jedne i s druge strane. To znači da nikako nije bilo moguće da pređeš iz jednog u drugi dio grada. Dakle, nije bilo načina da izađeš iz grada, a „gradom" se tada smatrao veći, centralni dio Sarajeva pod muslimanskom kontrolom, bez dozvole vlasti čak i ako ona druga strana nije pravila smetnje. Dozvole su izdavane samo bolesnima i starim osobama, i to za organizovane konvoje ugovorene sa drugom stranom. A izlazak konvoja iz grada ometan je i sprečavan na razne načine od istih tih vlasti čije su nam dozvole za izlazak bile neophodne. Izaći iz Sarajeva postalo nam je osnovna preokupacija i opsesija, sudbinsko pitanje, mnogima i pitanje života i smrti. Izaći iz Sarajeva značilo je iskoračiti iz devetog kruga pakla. Izaći iz Sarajeva od tada postaje metafora koja još i danas kruži širom zemljinog šara, svuda gdje se kreću sjene nekadašnjih žitelja ovog grada.

Pred sam početak ozbiljnijih ratnih dejstava relativno bezbjedno su izašli konvoji sarajevskih Jevreja, kojima su otišli gotovo svi Jevreji, naročito mlađi, a djeca obavezno, i neki konvoji Roma i djece u organizaciji Dječje ambasade. Kasnije je to bilo gotovo nemoguće.

Uz to, propaganda je bila strašna: svi koji su otišli iz grada smatrani su dezerterima i izdajnicima, a iste epitete su zaslužili i oni koji bi samo izrekli tu želju – jedan moj kolega je proveo nekoliko mjeseci u vojnom zatvoru zato što je tu želju izrekao pred svojim kolegom iz jedinice koji je priču na tu temu prvi započeo. Srodnici onih koji su otišli bili su izloženi moralnom i psihičkom, a ponekad i fizičkom maltretiranju komšiluka i paravojnih formacija u naseljima.

Drastičan primjer ometanja i zloupotreba bilo kakvog, pa i organizovanog, humanitarnog izlaska iz grada, bio je konvoj sa djecom siročadi iz Doma za nezbrinutu djecu „Ljubica Ivezić" u ljeto '92. Televizija je cijeli dan prenosila pripreme za taj konvoj (dogovoren posredstvom međunarodnih organizacija sa obje strane). Vidjeli smo kako spremaju djecu, kako se ukrcavaju u autobuse i sl. Sve je djelovalo nekako usporeno, kao da neko namjerno gubi vrijeme i razvlači i odgađa polazak, tako da su konačno krenuli tek kasno popodne. Kad su autobusi stigli do studentskih domova u Neđarićima, iznenada je zapucalo i jedan autobus je pogođen u donji dio ispod prozora, u visini sjedišta. Na televiziji su prikazane dvije mrtve bebe (otprilike tri mjeseca stare) koje su, čini se nevezane, ležale na sjedištima. Reporteri su zapjenušano izvještavali

o tom događaju, natječući se u što pogrdnijim imenima onih koji su napali djecu. Same po sebi, slike sa ekrana bile su zaista potresne. Onda je pušten komentar jednog stranog dopisnika koji je svoju stanicu izvještavao sa lica mjesta. Dramatično je opisivao incident, umetnute su slike izrešetanog autobusa i mrtve djece, a onda je on pred kamerama pokazao iza sebe i izričito rekao: „Pucnji su došli sa onih visokih zgrada iza mene!" Jedine visoke zgrade iza njega bili su studentski domovi koje su odavno zaposjeli pripadnici Armije BiH i policije, a nešto dalje i zgrada lista „Oslobođenje". Iza njih, zaklonjeno, prostiralo se srpsko naselje Neđarići sastavljeno, uglavnom, od niskih porodičnih kuća. Ovaj reporter nije bio ni svjestan šta je zapravo izrekao.

I ja sam, naravno, imala ratni raspored – profesor „bosanskog jezika" u ratnoj školi. Poslije proglašenja nezavisnosti Hrvatske, pa zatim i Bosne i Hercegovine, praktično sam u Bosni postala strani državljanin, jer sam rođena u Hrvatskoj i tamo bila upisana u knjigu državljana. Međutim, donesen je ratni zakon o državljanstvu kojim je u uvodnim preambulama regulisano da se svi građani koji potiču iz bivših republika (sada država), a živjeli su u BiH posljednjih pet godina, „smatraju" (baš tako je pisalo) državljanima BiH po pravima i obavezama. Bio je i jedan član koji je govorio da ovi građani imaju pravo da odu u svoje republike pod uslovom da nisu raspoređeni na neke bitne zadatke u funkciji neposredne odbrane države. Ja sam, izgleda, bila taj slučaj, tj. nalazila sam se u funkciji neposredne odbrane države Bosne i Hercegovine, jer su me „glat" odbili kad sam po ovom članu podnijela zahtjev za „izlazak". (Interesantno je da se moje „bosansko" državljanstvo kasnije, kad sam pripremala dokumentaciju za otkup stana, više nije podrazumijevalo, pa sam uz gomilu papira morala da podnesem zahtjev i da mjesecima čekam da bih ga, uz razne prepreke i neprijatnosti, konačno i dobila).

Ovu knjigu sam pisala posljednjih deset godina, sa prekidima, i u velikom grču. Ja sam je, što bi rekao Vuk, iz Sarajeva u Beograd „u glavi donijela". Za vrijeme ratnih godina u Sarajevu ništa nisam zapisivala jer je to, može li iko danas u to povjerovati, bilo opasno, ali sam noćima u glavi „zapisivala" ono što sam smatrala da se mora zapamtiti. Htjela sam, zapravo, da što više zapamtim kako bih, ako preživim, mogla što vjernije sve to da ispričam svojoj djeci. Nisam razmišljala ni o kakvoj knjizi. Prvih godina u Beogradu nisam uopšte bila u stanju da pričam o onome što sam preživjela. Riječi su mi, jednostavno izgledale suviše slabe i nedovoljne da bi mogle da predstave sav taj užas. Tih godina sam ponovo učila da živim. Bila sam zadovoljna što sam preživjela i što sam ponovo sa svojom porodicom. Nikakvih ambicija ni želja nisam imala, činilo mi se da nikad više neću moći ni da se radujem, ni da patim zbog nečega. Zahvaljivala sam Bogu za svaki dan u kome sam osvanula i smatrala sam da mi je sve ovo poslije toga naprosto poklonjen ostatak života.

A knjiga je živjela u meni. Pojedini prizori su me proganjali kad uveče legnem i nisu mi dali da zaspim. Tako sam konačno počela da pišem i oslobađam se, a život se postepeno počeo vraćati u mene, ne onaj nekadašnji (i godine su pristigle), ali ipak, nekakav život, koji je počeo da liči na normalni.

KAKO JE POČELO

Odmah sam znala da nešto nije u redu sa tom povorkom koja je 5. aprila 1992. godine krenula sa Dobrinje. Na TV ekranu izgledalo je sve normalno: obični građani revoltirani barikadama i neizvjesnošću u gradu, spontano krenuli prema centru grada. Kamere prate kolonu koja se usput povećava, sasvim uobičajeni transparenti za tu priliku.

Ipak nešto nije bilo u redu.

Osjećalo se nešto vještačko u svemu tome. Među ljudima u koloni vjerovatno je bilo najviše onih iskrenih i bezazlenih, koji su stvarno vjerovali da svojom akcijom mogu da smire uzavrele strasti i spriječe neželjene događaje. Ipak, neka nevidljiva ruka povlačila je konce. Zato sam na sve strane tražila Tamaru i Jelenu, koje su bile negdje sa svojim momcima, i svima iz njihovog društva koje sam sretala ostavljala poruke da se nikako ne priključuju toj koloni. Da i sama krenem, nije mi padalo na pamet, također ni Staniši. Dok je on pomno pratio prenos na televiziji, ja sam razvrstavala ono malo nakita i para, trpajući ih u čarape, i formirala posebne paketiće za djecu, a posebne za nas (dokumente sam isto tako razvrstala još u noći kad su se Srbi povukli iz Skupštine i kad je jednostrano donesena odluka o referendumu za nezavisnost Bosne i Hercegovine).

Onda sam s prozora posmatrala ovu kolonu dok je prolazila pored našeg naselja. Bili su to pretežno stariji, ozbiljniji ljudi i žene. Nije bilo neke velike galame. Nosili su jugoslavenske zastave, trobojke sa zvijezdom, crvene, partijske, i zastave Bosne i

Hercegovine, isto crvene sa malom trobojkom u uglu. Sve je to trebalo na prvi pogled da me zadovolji. Ipak, ipak...

To nepovjerenje je poraslo i dah mi je zastao kad je kolona, sada već dobrano popunjena nekim novim facama i prilično rastresena, kod Ekonomske škole počela da skreće desno, prema Mostu bratstva i jedinstva, kojim se prelazi na Grbavicu. Lijepo se vidjelo kako neki ljudi, idući natraške, licem okrenuti prema koloni, širokim pokretima ruku pozivaju učesnike da skrenu u tom pravcu. Veći dio kolone je i skrenuo, a ostali su nastavili prema Marin Dvoru.

Premrla sam: još u toku noći izvještavalo se da je došlo do rascjepa u MUP-u i da se do tada čuvena Specijalna jedinica milicije raspala, da se srpski dio jedinice izdvojio i povukao na drugu stranu Miljacke, pokušavajući da u Milicijskoj školi na Vracama iznad Grbavice napravi svoje sjedište. U više navrata televizija je u toku prenosa kretanja demonstranata, prikazivala Vraca odakle se čula pucnjava i vidio dim. Neki naoružani civili skakutali su u podnožju Vraca i prijeteći gestikulirali u pravcu kojim se sad s ove strane uputio dio „protestne“ povorke.

Kuda će taj narod? Pa zar ne čuju pucnjavu? Ko ih tamo vodi? I zašto? Tada nisam znala što sada znam, pa sam još bila u stanju da se čudim.

Ne sjećam se šta se dalje dešavalo s tim dijelom kolone. Mislim da su kamere nastavile da prate one koji su produžili prema Marin Dvoru.

Uveče na Yutelu, „nezavisnoj“ jugoslovenskoj televiziji, Goran Milić dramatično izvještava o „prvoj žrtvi rata“, jednoj mladoj studentkinji, čini mi se da se zvala Suada, koja je stradala na Vrbanja mostu. Preko toga mosta iz pravca Marin Dvora prelazi se na Grbavicu, gdje su bile postavljene srpske barikade, kakve su već svi postavljali u „svome“ dijelu grada. I sad ga jasno vidim kako počinje emisiju, trijumfalno držeći u ruci čaure od metaka i patetično uzvikuje:

– Ovo su čaure nađene na mjestu pogibije. Meci su došli s Vraca.

Vraca su, zna se, srpske i poruka Gorana Milića je sasvim jasna.

Ne znam kako je stradala ta djevojka koja je, izgleda, bila među onima koji su preko mosta krenuli na drugu stranu Miljacke. Ali znam da je čaure moguće naći samo na mjestu odakle se puca, a ne na mjestu koje je metak pogodio! U tren oka sve mi se samo reklo: i da je rat počeo, i da je ovaj gest Gorana Milića, legende tadašnjeg jugoslovenskog novinarstva, tog trenutka postao paradigma u koju se smjestilo sve što je pred nama i što se tiče toga rata. U epicentru te otrovne paradigme sam se i sama našla. O tome svjedoče stranice koje slijede.

SARAJEVO SE PRAZNI
ILI KAKO „IZAĆI” IZ SARAJEVA

U martu 1992. poslije ubistva srpskog svata na Baščaršiji i prvih barikada, počinju odlasci iz Sarajeva.Vidiš samo grupe i pojedince, pretežno mladi svijet, kako sa torbama odlaze nekud. Jelena dolazi sa fakulteta i kaže:

– Mama, nešto se dešava. Svaki dan nas je manje na predavanjima. I drugi moji poznanici se prorjeđuju. Već se neki javljaju iz Londona, Pariza, Amerike.

Umirujem je površno, neuvjerljivo. Ona piše neki roman i priče. Jednu šalje na konkurs Kulturno-prosvjetne zajednice Pljevlja. Tamo je u žiriju i jedan asistent s fakulteta, Musliman. Poslije dužeg nećkanja, ona mu se javlja, kaže da je poslala rad i pita ga kakva je konkurencija i da li bi on mogao nešto da kaže o njenom radu. Petak je, uoči čuvenog Bajrama, on je u žurbi, sreli su se na stepenicama, kaže joj da upravo ide tamo za praznik, vidjeće, reći će joj nešto više kad se vrati u ponedjeljak. Ona osjeća da od tog povratka neće biti ništa. Znam i sama, ali šutim.

I moji đaci, rodom iz Sandžaka, tražili su da ih pustim još u četvrtak, jer su, kažu, samo za taj dan uspjeli da obezbijede karte za autobus. Ja im kažem da idu, ako hoće već i u srijedu, u stvari što prije dok je koliko-toliko bezbjedno. Mnogi su već otišli i bez pitanja. Nikom ništa ne govorim (direktorica škole je iz nekog razloga zabranila da đake puštamo prije vikenda). Kasnije strepim da li su moji đaci stigli svojim kućama, da li su ti autobusi stigli na svoja odredišta, plašim se

da nisu ušli u neki okršaj o kojima se već priča da ih ima oko granice na Drini.

Jednog od budućih, već ratnih dana, javlja se na školski telefon majka jednog od njih i traži mene. Zahvaljuje: sva su djeca stigla sretno svojim kućama. Kažem da je to najvažnije. Ona me zove da čak i ja nekako dođem kod njih, da se uklonim iz Sarajeva. Poslije, kad su me maltretirali i progonili, strepila sam da me i zbog toga neko ne optuži – da sam tu djecu poslala kući jer sam „sve znala". U normalnom svijetu i normalno vrijeme, svako bi ovaj moj gest odobrio, ali u ovom ratnom, sarajevskom, to mi je moglo doći i glave baš od sunarodnika djece koju sam spasila.

Nakon 6. aprila masovno se odlazi. Ljudi jednostavno nestaju, prećutno. Vozovima, autobusima, avionima. Neka novokomponovana agencija, *Er Bosna*, organizuje letove za Beograd. Još gledamo ponešto sa beogradske televizije. Prikazuju dolazak izbjeglica iz Sarajeva na beogradski aerodrom. Jedna djevojka, oštro i odlučno odgovara na pitanje zašto je otišla iz Sarajeva:

– Odlazimo zato što tamo ne valja, da valja ne bismo odlazili.

Pa to je Brena, drugarica naših kćeri iz susjednog nebodera! Njena izjava je odmah, a i za vrijeme rata među Muslimanima, našim komšijama uzeta kao krunski dokaz da su Srbi sve znali i da su zato svoju djecu sklonili na vrijeme. Nastaje neviđen lov i prozivanje onih koji odlaze, naročito onih koji šalju djecu van Sarajeva.

Odlučujem da pošaljem i našu djecu jednim od tih aviona u Beograd kod strica Vase. To mi izgleda najbezbjednije jer su kopneni putevi već ispresijecani raznim barikadama i vojskama. Odlučno zahtijevam od Staniše da se pobrine za karte: neću da mi djeca zbog sto maraka (toliko koštaju karte), ovdje stradaju. On je potpuno u transu i konfuziji, hoda izgubljeno i na sve što ja govorim, odmahuje rukom:

– Neće valjda.

Dobro se sjećam toga dana: sjedimo popodne u dnevnoj sobi, završili smo popodnevnu kafu. Preplavljuje me osjećaj katastrofe. Kažem to i Staniši – moramo nešto učiniti za djecu. On konačno kao da počinje da shvata situaciju. Odlazi u susjednu sobu i nekome telefonira. Rekli su mu, kaže, da se ponovo javimo sutra u devet.

Sutradan, u devet, on kao kradom odlazi u drugu sobu i opet telefonira.

– Djeca moraju u dvanaest da se jave na aerodrom – kaže.

NAŠA DJECA

Naša djeca su izašla u zadnji čas, u srijedu 29. aprila 1992, valjda posljednjeg dana kada se to moglo učiniti avionom. Znala sam da neki ljudi, pretežno oficirske porodice, odlaze preko sarajevskog aerodroma. Bilo je i nekih civilnih letova, počela sam da vršim pritisak na Stanišu da učinimo nešto. On se u početku opirao, ali kako sam ja već počela da histerišem, jednog dana konačno je pomenuo neki telefonski broj, kome, kako sam kasnije saznala, ni sâm nije pridavao nikakav značaj. Zbog toga mi o tome nije ništa detaljnije ni govorio. Saznao ga je sasvim slučajno, u prolazu, od Nene-Nedeljke Popović, inače moje učenice, supruge Gostimira Popovića, pilota koji je radio u vojnoj školi u Rajlovcu. Nena je sestra moje jetrve Petre i tih je dana zbog toga što joj je muž bio vojno lice, bila na velikim iskušenjima. Ona je, naime, bila čula da se na taj broj mogu prijaviti oni koji žele da djecu pošalju iz Sarajeva i to je i rekla Staniši. A Staniša je onda, poslije svih mojih pritisaka, nazvao taj broj. Glas s druge strane je strogo službeno pitao za imena i starost djece i rekao mu da nazove sutra u devet. Sutradan mu je kratko rečeno da se djeca istog dana u 12 sati jave na sarajevski aerodrom.

Telefonirala sam Vasi u Sopot, pitao je da li je dotle došlo, rekla sam da jeste. On se spremao da za prvomajske praznike, ide na more zbog gradnje svoje vikendice. (Već smo živjeli u različitim svjetovima). Nadajući se da bi od odlaska djece ipak moglo nešto biti, mi smo već bili počeli pripreme: cijelu prethodnu noć smo se natezali oko stvari koje će djeca

ponijeti. I one i Staniša su govorili o kratkotrajnom odlasku otprilike na nedjelju-dvije, dok se situacija ne „smiri", a ja sam upadala sa nekim bitnim stvarima i dokumentima (ličnim, o stanu i o brčanskoj kući). Govorila sam o potrebi da se ponese mala Tamarina šivaća mašina o čemu nisu htjeli ni da čuju. Konačno, ujutru, kada smo čuli vijesti o odlasku na aerodrom, one su se na brzinu spremile – bilo je važno da što diskretnije izađu iz kuće. Pošle su sa ruksacima na leđima kao na izlet, za njima je Staniša nosio još neku torbu, pa onda ja u kućnoj haljini praznih ruku. Na tramvajskoj stanici smo se na brzinu pozdravili. Sve troje su ušli u tramvaj. Ja sam se vratila.

U njihovoj sobi je ostao nered i neraspremljeni kreveti (djecu su mi iz kreveta istjerali!). Spremila sam se i otišla u školu na sjednicu, nisam uopšte slušala o čemu se govori. Vratila sam se oko dva sata popodne, Staniše nije bilo. Pušila sam cigaretu za cigaretom i samo gledala kroz prozor. Konačno, oko pet-šest, možda i sedam sati vidim Stanišu: ide s nekom flašom u rukama. Uđe, na brzinu reče da su otišle, a onda odjuri u kupatilo odakle čujem kako se napreže i povraća (to uvijek radi kada je napet i psihički iscrpljen). Poslije mi ispriča da je avion stalno slijetao i uzletao, da je bila velika gužva, da nije bilo baš nekog reda, ali da su djeca uspjela da izađu na pistu, da su tamo čekale satima i da su se na kraju progurale u avion i poletjele. Ona flaša je bila flaša rakije koju je jeftino usput kupio (tada smo već pravili zalihe svega i svačega).

Oko pola osam uveče, Tamara se javila iz Sopota. Sretno su stigle u Beograd pa onda i kod strica. Sutradan su se već vodile borbe oko aerodroma, kasnije je tamo zarobljen Alija Izetbegović, avioni više nisu letjeli.

Dodatak: kad nam se činilo mogućim da će djeca otići, svratila sam kod naših kumova Šagolja. Mirka nije bilo – ispričala sam Lali sve o telefonskom pozivu i avionu. Ona je doslovce rekla:

– Za našu djecu Beograd nije rješenje. Oni su ipak Šagolji.

U sebi sam se saglasila s njom, jer zaista nisam znala kakve su prilike u Beogradu i ni za šta i ni za koga nisam mogla garantovati (i našu djecu smo slali u neizvjesnost). Ovo napominjem zato što se od odlaska naše djece stalno poteže neka naša krivica da smo to učinili kradom, krijući od naših najboljih prijatelja i kumova i da smo spašavali svoju djecu ne brinući o njihovoj. To je na kraju dovelo i do raskida svake veze sa njima.

STANIŠA

Staniša je izašao u subotu 2. maja 1992. Tog dana je i izbio pravi rat u Sarajevu. To naravno, nema veze sa Stanišinim odlaskom. On je tog jutra ustao, uzeo kao i obično novine sa vrata i uključio radio. Kad sam se ja probudila, rekao mi je:

– Oni u Lisabonu (srpska, hrvatska i muslimanska delegacija pregovarale su sa Kutiljerom) su se razišli, nema sporazuma, sad će nastati natezanje. Odoh ja u Detlak da vidim šta je sa djedom i da pripremim sve za Đurđevdan.

Već nekoliko dana, on i njegova braća su se natezali oko odlaska kod djeda koji je imao probleme sa nekim izbjeglicama, bio je nešto i bolestan, a približavala se i njihova slava. Mirko je bio na operaciji bruha, a Milivoje, čiji je zapravo i bio red da ide, htio je da ostane u Sarajevu da „vidi šta se zbiva". Na moje negodovanje, Staniša je spomenuo neko naše meso koje se tamo sušilo kao i mast, što će nam u ovoj situaciji dobro doći.

– Punoljetan si, rekla sam, meni je važno da si zbrinuo djecu, radi šta znaš.

Na brzinu se spremio, čak nije uzeo ni pidžamu. Pošto mu se učinilo da tramvaji ne rade, požurio je da pješke stigne na voz koji je trebalo u pola dvanaest da krene u Banju Luku (kolima je već bilo riskantno). To je bio i jedini voz koji je saobraćao tih dana. Na vratima smo se pozdravili i kad je već bio na stepenicama, viknula sam:

– Ajd, alali.

Okrenuo se i nasmijao negodujući. Još prije, kad sam ga pitala kako može da me ostavi samu, smijući se rekao je:

– Šta će ti biti samo za dva dana.

Sat-dva poslije Stanišinog odlaska, čuli su se neki udaljeni pucnji, na televiziji su javili da su vojnici ispred Doma JNA utovarivali stvari u kamione i da su tom prilikom pucali na neku ženu na obližnjoj autobuskoj stanici, da je veliko uznemirenje u gradu i da imaju saznanja da JNA sprema napad na grad. Došao je zatim jedan mladić iz zgrade sa nekom torbom Crvenog krsta na ramenu i rekao da svi siđemo u podrum, očekuje se tobože napad iz kasarne „Viktor Bubanj" koja je bila iznad našeg naselja. Imala sam već spremnu torbu sa dokumentima, parama i namirnicama i sišla sam sa ostalima u podrum nekadašnje prodavnice „Ćilipi". Odmah smo se podijelili na Muslimane i ostale. Oni, Muslimani, razdragani, veseli kao na teferiču, nude jedni druge kafom i raznim đakonijama. Mi napeti, ćutljivi, nije nam ni do šta.

Dodatak: U podrumu sam ostala dva dana i jednu i po noć. Pucalo je i gruvalo, vijesti su bile sve lošije: Kukanjac zarobio Aliju, „naši" opkolili Kukanjca, JNA napala grad. Napad odbijen, „četnici" pobijeni na Skenderiji i Marin Dvoru. Gore tramvaji, gori glavna pošta. Oslobođen Alija, „naši" zarobili oficire i vojnike zločinačke četničke JNA. Nešto od toga sam i vidjela na televiziji kasnije kod Đokića u stanu gdje sam te druge noći prenoćila. Tek treći, četvrti dan sam se počela pitati šta je bilo sa Stanišom i da li je taj voz uopšte otišao iz Sarajeva. Telefonske veze su prekinute. Mnogo, mnogo kasnije ću saznati da je voz ipak otišao, ali se nikad više nije vratio i da je Staniša sretno stigao u Banju Luku, ali više nikad nije mogao da iskoristi svoju povratnu kartu i vrati se kući. Vidjeli smo se se tek nakon dvije i po godine, i to u Beogradu.

ĐOKIĆKE

Naše mlade komšinice Bogdanka i bliznakinje Vanja i Maja izašle su tek krajem maja. One su kćerke Slavojke i Đoke Đokića koji su stanovali na spratu ispod nas. Odrastale su zajedno sa našom djecom, a i s njihovim roditeljima smo se poznavali i povremeno družili. Slavojka i Đoko bili su iz Rajlovca, odnosno Briješća, prigradskih naselja, pet-šest kilometara udaljenih od naše kuće. Pošto su to naselja sa pretežno srpskim stanovništvom, tamo su Srbi držali vlast i početkom rata postavili svoje barikade. Muslimani su uradili isto na izlazu iz grada nasuprot njima. Prvih dana maja još nekako se preko njih i prelazilo (Đoko i Slavojka su čak išli i na sahranu Đokinog oca, a s njima i jedan komšija Musliman), ali kasnije je to bilo sve teže. Rodbina ih je zvala da izađu, ali Đokići su oklijevali, nisu htjeli da napuste svoj stan, a i vjerovali su da im se ništa ružno ne može desiti u gradu u kojem su se školovali i radili. Konačno su, poslije mnogo razgovora i savjetovanja, odlučili da pošalju djecu (sve tri su u stvari bile već studentkinje).

Ugovoreno je da ih preuzme njihov komšija iz Rajlovca, po nacionalnosti Čeh, koji je kao „neutralan" svojim kombijem još uspijevao da prelazi barikade i dolazi u grad. Trebalo je da djevojke pokupi na ulici kod tramvajske stanice. Nisam mogla da podnesem opraštanje sa djecom, učinila sam to prethodnog dana. Tog jutra otišla sam kod kume Lale u susjednu zgradu sa čijeg sam prozora pratila njih tri sa ruksacima na leđima i Đokom u pozadini kako prelaze most. Stalno sam izviri-

vala, pa je Lala postala sumnjičava i počela da me zapitkuje šta gledam. Normalno, nisam smjela ništa da joj kažem pa sam se primirila. Kad sam poslije dužeg vremena ipak zraknula, njih više nije bilo na ulici. Kasnije sam sa Đokićima čekala da se jave. Javile su se od ujaka, bilo je rekle su, nekih problema na muslimanskoj barikadi, njihovog vozača su optužili da izvlači Srbe iz Sarajeva. On se nekako odbranio govoreći da su one njegove rodice koje su se slučajno zatekle u gradu.

Dodatak: Za ovog komšiju Čeha saznali smo nakon izvjesnog vremena da je poginuo od granate. Đokićke su otišle dalje u Srbiju. Maja je završila Muzičku akademiju u Beogradu (u početku ju je prihvatila porodica jednog Đokinog kolege), Vanja i Boba su otišle kod kumova u Kraljevo, a u Nišu su nastavile studije na Stomatološkom, odnosno Medicinskom fakultetu i diplomirale. (Vanja je to učinila u Beogradu gdje prešla da bi sa Majom bila smještena u studentski dom). Sa roditeljima su se sastale tek u jesen 1994. godine.

KOMŠINICA ROSA

Komšinicu Rosu sam do rata poznavala površno. Radila je u trafici ispred našeg nebodera, stanovala je na nekom od viših spratova i imala dvije odrasle kćeri. U ratu sam upoznala i njenog muža Kostu, jer se dosta motao oko ulaza i podruma. Oni su bili Srbi iz Mrkovića, sela na domaku grada koje je muslimanski radio stalno prozivao kao leglo „četnika" iz koga se granatirao i napadao grad. Kćerke su im već bile otišle, a jednog dana nestao je i Kosta. Tada se tek „proslavio". Svakodnevno, kad započne granatiranje i svi se skrcamo u podrum, Muslimani još na hodniku počnu da viču:

– To nas Kosta gađa, eno ga u Mrkovićima i samo roka.

Rosu nisam viđala u podrumu, a znala sam kako joj je, jer su i za mnom vikali da moj Staniša također „roka", ali sa Pala. Čula sam da su joj pretresali stan više sati istog dana kad i meni (jedan od mnogih, ali najgori pretres). Bila je već prošla polovina juna. Jedno jutro, vraćam se sa pijace (valjda sam tražila cigarete jer ničeg drugog nije ni bilo) i ugledam Rosu. Išla je stazom pored Miljacke sa nekom ženom, meni u susret, ali kao da nije dolazila iz naše kuće već iz malo udaljenijih nebodera. Pomislila sam da je pitam kako je prošla u pretresu, ali ona u mimoilaženju malo skrenu oči i pogleda me nekako sa strane, ne zastajući. U tom pogledu pročitala sam molbu da joj se ne obraćam, ali i neku vrstu pozdrava. Shvatila sam i produžila. Ona se nije ni osvrnula na kuću i na svoj stan, stiskala je u ruci običan ceker za pijacu i to je bilo sve što je ponijela sa sobom.